

УДК 94(477)(092)

Л. В. Баженов, С. Е. Баженова

ВОЛИНЬ І СТАРОКОСТЯНТИНІВ В ЖИТТІ ТА ДОСЛІДЖЕННЯХ ОЛЕКСІЯ БАРАНОВИЧА (до 120-річчя від дня народження українського історика)

*Розглядається та аналізується життєвий і творчий шлях уро-
дження Хмельниччини доктора історичних наук О.І. Барановича,
який більшість своїх праць присвятив дослідженню історії Волині
та рідного міста періоду XVI-XVIII ст.*

Ключові слова: *О.І. Баранович, м. Старокостянтинів, Київ,
Москва, Волинь, середньовіччя, соціально-економічна історія, кра-
єзнавство, праці.*

У липні 2012 року наукова громадськість відзначила 120-річчя від дня народження знаного нашого земляка, уродженця м. Старокостянтинів, відомого українського історика-слависта, чинного представника наукової школи М.С. Грушевського, громадського діяча, доктора історичних наук Олексія Івановича Барановича (1892-1961), який чимало своїх праць присвятив дослідженню різних аспектів історії рідного краю доби пізнього середньовіччя та нового часу, особливо періоду Національно-визвольної війни українського народу 1648-1657 рр.

Наукове подвижництво та творчість О.І. Барановича посіли належне місце у вітчизняній історіографії. Йому присвятили праці А. Швидько [1], І. Білокінь [2], О. Юркова [3], М. Костриця [4], О. Байдич [5], М. Олашин [6], автори цього матеріалу [7] й інші, а також біобібліографічні довідки помістили всі сучасні українські енциклопедії, у тому числі “Енциклопедія історії України” та всевітня електронна “Вікіпедія”. Все-таки у час нинішнього відзначення ювілею О.І. Барановича є потреба ще раз розглянути життєдіяльність і наукову спадщину цієї талановитої постаті.

Народився Олексій Іванович Баранович 10 липня 1892 року у повітовому місті Старокостянтиніві Волинської губернії (нині – Хмельницької області), у сім’ї православного священника. У 9-річному віці він вступає до другої Житомирської класичної гімназії, яку закінчує з відзнакою у 1911 році. Як один із краших випускників, отримав змогу вступити на історико-філологічний факультет Петербурзького університету, де здобував вищу освіту в 1911-1916 рр. За роки навчання він визначив свої наукові інтереси на перспективу займатися середньовічною історією України і рідної Волині, був активним учасником студентської української громади університету, яка виховала його як українського патріота [8].

Після закінчення університету О.І. Баранович повертається до Старокостянтинова і в 1916–1918 рр. викладає історію у гімназіях Волині й одночасно збирає документи й матеріали з минувшини регіону. Взяв участь в Українській революції 1917-1921 рр. У добу Гетьманату (1918 р.) працював у бібліографічно-архівному відділі Головного управління у справах мистецтв та національної культури. в Києві. Незабаром він знову мешкає у Старокостянтиніві й у 1920–1921 рр. обіймає посаду завідувача відділом повітової народної освіти, у 1921-1923 рр. – завідувача трудової школи, педагогічних курсів, а також завідувача краєзнавчого музею й архіву цього ж міста. Однак місцева більшовицька влада з підозрою ставилася до нього й перекидала на різні посади. До того ж, його наукові інтереси вимагали простору й реалізації. Тому Олексій Іванович знову оселяється у Києві і тут у 1923–1925 рр. учителює в школах. Поступово здійснюється його мрія стати на науковий шлях. У 1924 – 1926 рр. він перебуває в аспірантурі науково-дослідної кафедри історії України ВУАН, де стає учнем, а згодом посадовником М.С. Грушевського. За роки аспірантури, обравши історію середньовіччя Правобережної України, О.І. Баранович детально опрацьовує матеріали Центрального архіву давніх актів у Києві, фамільні фонди графів Ржевуських, Тарновських, Потоцьких, князів Острозьких, Сангушків, Вишнівцевських, Радзивілів та ін. [5, с.118]. Дослідницька наполегливість дала змогу Олексію Івановичу підготувати і видати у 1926 р. монографію «Нариси магнатського господарства на півдні Волині у XVIII ст.» [9] й, таким чином, виконати заплановану кафедральну наукову тему і захистити 24 жовтня 1926 р. свою промоційну працю.

Талановитого молодого вченого за наполяганням М.С. Грушевського було залишено працювати з 1926 по 1930 роки науковим співробітником науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН й одночасно до 1933 р. – науковим співробітником історико-географічної комісії ВУАН. У 1930–1933 рр. його запросили на посаду наукового співробітника Комісії з вивчення соціально-економічної історії України при ВУАН, яку очолювали по черзі відомі академіки України Д. Багалій та О. Оглоблин, а в 1934 р. – Історико-археологічного інституту ВУАН [5, с.119].

Робота в інституціях ВУАНу якнайкраще виявила творчі здібності вченого. О.І. Баранович у цей час видає ґрунтовні наукові монографії і книги «Панське місто за часів польської держави (м. Старокостянтинів)» (1928) [10], «Залюднення Волинського воєводства у першій половині XVIII ст.» (1930) [11], «Залюднення України перед Хмельниччиною. Волинське воєводство» (1931), активно виступає з науковими доповідями на засіданнях секції ВУАН і публікує в наукових збірниках академії ґрунтовні статті з середньовічної історії України [12]. З іншого боку, з кінця 1920-х – на початку 1930-х рр. О.І. Баранович повною силою відчув на собі ті гоніння і політичні репресії, які розгорнула офіційна більшовицька влада проти академії, всіх тих, хто співпрацював з М. Грушевським, О. Оглоблиним та іншими, як тоді було прийнято звинувачувати, «буржуазними»

вченими. У таких умовах він не міг захистити дисертаційної роботи, чекав з дня на день арешту. Щоб врятувати своє життя, з 1934 р. Олексій Іванович залишає Київ і влаштовується на роботу викладачем у вишах м. Сімферополя (Крим), а згодом переселяється до Москви і пов'язує подальше своє життя з цим містом. Тут він працює у вищих навчальних закладах та наукових установах, не полишаючи займатися українською історичною проблематикою, хоча фактично до початку 1940-х років не мав можливості публікувати свої праці. Наступні роки в його автобіографічній анкеті записано, що він є учасником Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр., відзначився при обороні Москви.

Оразу ж після закінчення війни наступає найбільш плідний період наукової діяльності Олексія Івановича. Від 1945 року він працює в Інституті історії АН СРСР у Москві. Тут уже в зрілому віці 1946 року захищає кандидатську дисертацію «Панське місто за часі Речі Посполитої. Старокостянтинів XVI–XVIII ст.» і в наступному році за її матеріалами видає однойменну монографію [13] та низку наукових статей [14] й, таким чином, віддав належне своєму рідному місту та його історії.

Використавши напрацьовані дослідження ще у 1920-30-х рр. й доповнивши новими джерелами з московських і петербурзьких державних архівів, О.І. Баранович підготував і успішно захистив у 1951 році в Інституті історії АН СРСР докторську дисертацію «Магнатське господарство на півдні Волині у XVIII ст.», яка стала важливим надбанням для історичної науки та нового погляду і знань про соціально-економічні процеси того періоду в регіоні та підґрунтям до створення інших у такому плані перспективних праць. У наступні роки О.І. Баранович видає ґрунтовну монографію у контексті своєї докторської дисертації [15], теоретико-методологічну статтю про нові підходи у вивченні проблеми спустошення і відновлення населення та господарства Правобережної України у XVII – на початку XVIII ст. [16]. У 1959 р. він опублікував особливо важливу і найкращу свою працю з історії України напередодні національно-визвольної війни середини XVII ст. [17]. Ці праці значною мірою підсумували його багаторічні дослідження і залишили помітний слід в історичній науці. Справу О.І. Барановича в дослідженнях соціально-економічної історії Правобережної України XVI–XVIII ст. продовжили з 60-х рр. XX – на початку XXI ст. відомі українські вчені В. Маркіна, М. Крикун, Ю. Мицик, Н. Яковенко та інші.

Загалом О.І. Баранович залишив в своєму науковому доробку понад 60 праць, присвячених історії України, Білорусі, Польщі, Литви, виступив автором низки розділів і статей з історії Правобережної України в багатотомному виданні «Очерки истории СССР. Период феодализма» (М., 1955; 1956). Водночас понад 30 праць Олексій Іванович пов'язав, у тому числі кандидатську і докторську дисертації, безпосередньо з історією рідного Старокостянтинів та Південно-Східної Волині загалом. Його книги та ґрунтовні статті «Панське місто за часів польської держави (Старий Костянтинів)» (1928), «Нове місто Західної України

XVI ст. Заснування Костянтинова» (1951), «Панське місто за часів Речі Посполитої. Старокостянтинів XVI-XVIII ст.» (1947; 1955), «Занепад міста Речі Посполитої» (1947) та інші, з одного боку, спростували існуючу тезу, що Південно-Східна Волинь була спустошеним і обезлюдненим регіоном України у ті часи і, навпаки, обґрунтовувалося на прикладі Старокостянтиніва заснування тут міст, які ставали важливим економічними, адміністративними та політичними центрами краю. З іншого боку, були зроблені нові методологічні, теоретичні засади в розробку принципів дослідження і видання книг та нарисів з історії заснування та розвитку середньовічних міст. Тому праці О.І. Барановича про Старокостянтинів були покладені у створення однойменного нарису про це та інші міста і місцевості Південно-Східної Волині до томів «Хмельницька область», «Житомирська область», «Рівненська область» багатотомної серії «Історія міст і сіл Української РСР» (К., 1971-1972), слугують для підготовки в наші дні для перевидання «Історії міст і сіл України» у новій редакції.

Підсумовуючи пройдений життєвий і творчий шлях, О.І. Баранович записав у спогадах: «Старокостянтинівщина – рідний край – моя любов, біль і туга, завжди була моїм науковим інтересом, моєю науковою даниною» [6].

Олексій Іванович Баранович пішов у вічність після тривалої важкої хвороби 3 травня 1961 року і похований на кладовищі у Москві. Так сталося, що він не зміг повернутися на рідну Україну, палким патріотом якої він був. Він заповів, щоб після смерті його унікальна за кількістю та цінністю книг родинна історична бібліотека була передана в Україну. 1963 року 980 раритетних видань цього зібрання (усі томи «Повного зводу законів Російської імперії», «Повного зібрання Руських літописів», «Архіву Південно-Західної Росії», авторських книг О.І. Барановича тощо) стали власністю Кам'янець-Подільського педінституту (нині національного університету імені Івана Огієнка) та основою бібліотеки його історичного факультету і відділу рідкісної літератури, слугують вагомим джерелом для навчального процесу й розгортання науково-дослідної роботи в галузі історії та історичного краєзнавства [7].

Сьогодні О.І. Баранович залишається у пам'яті науковців і краєзнавців як учений, що глибоко дослідив архівні джерела і ввів нові документи й факти в історичну науку у галузі вивчення і популяризації соціально-економічного розвитку, демографічних процесів, міського життя, передумов визвольної боротьби українського народу періоду XVI-XVIII ст. Творча спадщина Олексія Івановича і сьогодні слугує розвою краєзнавчого руху в Україні і, зокрема на Хмельниччині, є важливим підґрунтям подальшого розвитку історико-краєзнавчих досліджень, розробки історії міст і сіл нашого краю. Особливо шанується пам'ять про вченого-історика в його отчому місті Старокостянтиніві.

Список використаних джерел:

1. Швидько А.К. Вопросы социально-экономического развития Правобережной Украины XVI-XVIII вв. в трудах А.И. Барановича /

- А.К. Швидько // Некоторые вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1976.
2. Білокінь С.І. Київська школа акад. М.С. Грушевського / С.І. Білокінь // Український історичний журнал. – 1996. – № 5.
 3. Юркова О. Дослідження О.І. Барановичем магнатського господарства Волині XVI–XVIII ст. на терені Науково-дослідної кафедри історії України у Києві (1924–1930). / О. Юркова // Український історик. – 1996. – № 1–4.
 4. Костриця М. Житомирські адреси видатного історика України О.І. Барановича / М.Ю. Костриця, М.М. Костриця // Велика Волинь : минуле і сучасне : матеріали міжнар. науково-краєзн. конф. – Хмельницький; Ізяслав; Шепетівка, 1994. – С.80–81.
 5. Байдиц О. Уродженець Старокостянтинова – історик Олексій Іванович Баранович / О.В. Байдиц // Старокостянтинів і край в просторі часу : матеріали всеукр. наукової історико-краєзнавчої конференції. – Хмельницький; Старокостянтинів; Самчики, 1997. – С.118–121.
 6. Олашин М.В. О.І. Баранович як дослідник історії Старокостянтинова XVI–XVIII ст. / М.В. Олашин // Актуальні проблеми географії, геології, історії Великої Волині : наук. зб. «Велика Волинь». – Житомир : Вид. Косенко М., 2004. – Т.27. – С.368–373.
 7. Баженов Л.В. Історична бібліотека Олексія Барановича в Кам'янці-Подільському / Л.В. Баженов, С.Е. Баженова // Старокостянтинів і край в просторі часу. – С.121–123.
 8. Олексій Баранович (1892–1961) : біобібліографічний нарис до 120-річчя від дня народження / Бібліотека Волин. нац. ун-ту ім. Л. Українки. – Луцьк, 2012. – (Серія «Дослідники Волині. Дати і долі», вип. 2).
 9. Баранович О.І. Нариси магнатського господарства на півдні Волині у XVIII ст. / О.І. Баранович. – К. : [б.в.], 1926.
 10. Баранович О.І. Панське місто за часів польської держави (Старий Костянтинів) / О.І. Баранович // Записки історично-філологічного відділу ВУАН / Всеукр. акад. наук. – К., 1928.
 11. Баранович О.І. Залюднення України перед Хмельниччиною / О. Баранович. – К. : [б.в.], 1930. – Ч.1: Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. – 155 с.
 12. Напр.: Баранович О.І. Панське господарство в ключі Володарським за часів Колівщини / О. Баранович // Ювілейний збірник на пошану академікові М.С. Грушевському. – К., 1928. – Т.1. – С.274–279; Баранович О.І. «Пан Тадеуш» Міцкевича як історичний документ / О. Баранович // Україна. – 1928. – Кн.4. – С.34–35.
 13. Баранович А.И. Помещичий город времен Речи Посполитой. Староконстантинов в XVIII в. – М. : АН СССР, 1947.
 14. Баранович А.И. Новый город Западной Украины XVI в. Основание Константинова / А.И. Баранович // Ученые записки Института славяноведения / Акад. наук СССР. – М., 1951. – Т.3. – С.236–263; Баранович А.И. Упадок города Речи Посполитой / А. Баранович // Вопросы истории. – 1947. – № 8. – С.30–49; Баранович А.И. Население предстепной Украины XVI в. / А. Баранович // Исторические записки : сборник / Ин-т истории СССР АН СССР. – М., 1950. – Т.32. – С.198–232.
 15. Баранович А.И. Магнатское хозяйство на юге Волини в XVIII в. / А.И. Баранович ; Акад. наук СССР, Ин-т истории ; отв. ред. В.К. Яцунский. – М. : АН СССР, 1955. – 184 с.
 16. Баранович А.И. Опустошение и восстановление Правобережной Украины XVII – начала XVIII вв. / А. Баранович // История СССР. – 1960. – № 5. – С.148–158.
 17. Баранович А.И. Украина накануне освободительной войны середины XVII в. (социально-экономические предпосылки войны) / А.И. Баранович. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 207 с.

Considered and analyzed the life and career of the native Khmelnytsky doctor of historical sciences OI Baranovych that most of his works devoted to the study of the history of Volyn and hometown period XVI-XVIII centuries.

Key words: *OI Baranovych the city Starokostiantyniv, Kyiv, Moscow, Volyn, medieval, social and economic history, local history, labor.*

Отримано: 19.09.2012

УДК 94:2-773(477.43)»17/18»(043.3)

Ю. І. Блажевич

**ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ УПРАВЛІНСЬКИХ СТРУКТУР
ПОДІЛЬСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЄПАРХІЇ В УМОВАХ
ІНКОРПОРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА
(кінець XVIII — 50-ті роки XIX ст.)**

В дослідженні на основі архівних документальних та історичних матеріалів висвітлено процес формування управлінських структур Подільської православної єпархії наприкінці XVIII – 50-ті роки XIX ст. згідно з імперським курсом на уніфікацію та одержавлення церковно-релігійної сфери краю за великодержавними та синодальними взірцями.

Ключові слова: *єпархія, архієрей, духовна консисторія, вікарний єпископ, духовні правління, благочинні округи, духовенство, причет, парафія, церковний староста.*

Актуальність проблеми та аналіз досліджень і публікацій з цього питання. Історія православ'я в Україні та її регіонах, зокрема й на Поділлі, була і є однією з проблемних складових частин нашого минулого. Масштабні зміни, що відбулися в нашій державі на межі XX-XXI ст. в усіх сферах соціально-економічного, суспільно-політичного і духовно-культурного життя, зумовили підвищений інтерес до минулого православної церкви. На всіх етапах суспільного поступу ця духовна інституція відігравала визначну роль у розвитку як української нації, так і української державності. Тому вибір теми дослідження зумовлений тим, що Поділля традиційно відзначається глибоким корінням поліетноконфесійності зі значним впливом православної, римо-католицької, уніатської та іудейської конфесій. Водночас проблеми становлення та функціонування управлінських структур Подільської православної єпархії не знайшли комплексного вивчення. Між тим, саме у цей час церковно-релігійне життя мешканців краю зазнало істотних інституційних, канонічно юрисдикційних та етноконфесійних змін, пов'язаних з імперськими та синодальними підходами у вирішенні повної інкорпорації регіону в орбіту Російської держави.

Дослідження і відображення теми в українській і зарубіжній літературі відбувалося в три етапи: дореволюційному, радянському та сучасному. На першому переважно накопичувався фактичний матеріал і створювалися джерела епістолярного жанру. В цьому плані значний науковий інтерес щодо осмислення державно-